

EL TIO JOANO EL PODERÓS: UN MITE DE CREVILLENT

Vicent-Josep PÉREZ I NAVARRO
LLicenciat en Filologia Clàssica i llatí
IES Canonge Manchón de Crevillent
alqirbilyani@hotmail.com

Resum: En aquest treball volem presentar el resultat de dues dècades de recerca sobre un mite de la tradició oral de Crevillent: el tio Joano el Poderós, un obscur profeta crevillentí decimonònic, al voltant del qual es van crear un grapat d'històries de màgia i transformacions que van ocupar la imaginació de molts dels nostres veïns durant tot el segle passat. Intentem fer una exposició que combine la cronologia dels descobriments al voltant del personatge i de la recollida dels texts orals, amb una descripció teòrica del mite i de la seua relació amb la realitat, que els anys i el procés propi de la transmissió oral han enterbolit. Mirem d'exposar també els problemes que planteja l'autoria del llibre atribuït al personatge, signat amb el nom de Juan Fenoll. Per últim, plantegem tots els dubtes que la història del tio Joano ens provoca quan intentem apropar-nos al seu suposat origen real. El tio Joano el Poderós de Crevillent ens mostrarà, com és usual en el cas dels mites, que destriar el que hi ha de real en allò que és imaginat per una col·lectivitat resulta pràcticament impossible.

Paraules clau: Mite, oralitat, rondalles, profecies, màgia, transformacions.

Per a molts crevillentins d'ara –i també per a una part dels d'abans– l'antropònim que dona nom al treball present, *el tio Joano el Poderós*, els serà completament desconegut. Així ho era també per a l'autor d'aquestes línies, abans de l'estiu de l'any 1995. El dia 9 d'agost d'aquell any vam hostatjar a casa nostra el professor i folklorista de Tàrbena en Joan-Lluís Monjo i Mascaró, amic i company de facultat, el qual feia arplega de rondalles, és a dir, de narracions fictícies o contarelles, de la tradició oral valenciana. En tenia enregistrades algunes del senyor José Planelles Mas, *el Pepe el Tocó*, d'aquelles que l'home sentia contar de menut dins la coveta de sa mare a una

1. Coveta del Manuel el Vell.

veïna, *la Carmen la Nària o la Ràbia*. La visita que vam fer a l'asil per parlar dirèctament amb aquesta dona va resultar infructuosa, perquè ja caduquejava i no hi vam poder enraonar. Mentre en Joan-Lluís i l'autor d'aquestes línies passejàvem per les coves properes al *fondo del Calvari*, barri popular de Crevillent, ens trobàrem de casualitat amb l'amo d'una d'aquelles coves humilíssimes, en Manuel Galvany Cerdà, *el Vell* (1923). Vam parlar amb ell, per veure si coneixia alguna rondalla o succeït interessant. Va ser aleshores quan per primera volta vam sentir les fetes del tio Joano, en contar-nos això que segueix¹:

«Diu que havia un home molt vellet, i diu que sentia tocar a missa totes (es) nits. I dia ell: “Com és, com és possible?” I se movia [...] i sentia tocar a missa, ¡i només que sentia tocar a missa ell, i es demés no! Conque a última hora, passant per davant de l'ajuntament, ell, pensant, pensant, va apareixtre uno i li va dir: “Juan” –perquè aquell el va coneixtre-. Diu: “Qué?” “D'a on vens?”, diu. “¡Calla, home, si és que estic sentint missa fa tres o quatre nits i vaig a la iglésia i no hai ningú!” I entonces diu que li van posar la mà aixina al muscle, li van dir, diu: “Tu qué vols, ser ben ric o fer lo que te dóne la gana del teu cos?” Diu: “¡Jo no vull ser ric, jo lo que vull... lo que tinga gana, lo que vullga jo fer del meu cos!” diu. “Ja ho tens”.»

«I aquell home, segun diu, que havien dones fent pleita –es dones antiues estaven fent pleita: a lo millor s'ajuntaven es dones d'un bàrrio, s'ajuntaven totes en un... ala, a fer pleita!-, passava: “Oh! Joan! Jeroni! No-sé-qué!” “Qué?” Diu: “Fe-mos un... fe-mos un

¹ Les transcripcions dels texts orals, enregistrats en cinta magnetofònica o en vídeo, han estat fetes seguint els criteris que vam proposar en un article publicat a *La Rella* (PÉREZ 2003: 236-238). Sobre les particularitats del parlar de Crevillent, v. PÉREZ 1997 i 2000a.

toret, o tal". Que se fera un toro! I diu: "No, que vos pameu". Diu: "¡ja, que moatros ja te coneixem!" I anava ell i se n'entrava... diu: "Guarde-vos, que vaig a orinar», o tal. Se n'entrava a lo millor al quarto (de)l frontó de la cova. I entonces eixia un toro, brrrrrrum! Bramant, pa fora! Tirant pa(re)ll de coces! Totes corrent pa fora i tirant la pleita! ¡Sabien que era ell, però com era un animal!

I buscar-lo l'autoritat, i buscar-lo l'autoritat; , dir, dir: "Nya, l'autoritat ve a buscar-me". I estava en una casa particular, ell. Diu: "Vaig a tornar-me un ramell de flors," diu "però, ¡si es apetix, que no saquen la més bonica, que si no me saquen el cap!" I diu que un ramell de [roses]: "Xe que roses més boniques!" La dona, alerta: "Pues sí, xe! Xi, colliu-ne una o dos, si voleu". I se n'anaven. És l'autoritat. I quan ja estaven ben llunt, la rosa aquella, pues a lo millor era una màniga de jaqueta, una màniga de camisó, que se's tornava. Diu: "Ja mos ha fotut el Jeroni".

Això de sempre ho he sentit jo contar, comprens?, però jo no ho he conegut. [...] Joano el Poderós; i ho contaven es antius, jo no ho he conegut.

Però diu que, una volta, diu que se n'anaven pa allà pa Catral, i diu: "Joan, però, a qué anem mosatros a Sant(a) Àgueda?" Diu: "Xe, a comprar turró!" Diu: "¡Jo no lleve un cèntim!" "¡Jo tampoc!" "I entonces, a qué anem?" Diu: "Tu deixa-te de lios," diu "agarra un grapat de fulletes d'ahí d'eixa olivera. Agarra-les en es dos mans i posa-me-les a mi aquí". I quan se's posa, tot eren pessetes en plata. És dir, que aquell home fea lo que li donava la gana, perquè Déu ja li va donar eixos poders, no? Ell ric no era, però fea lo que volia. [...] Pos a voltes pasmava as persones, perquè es persones s'ho

2. El Manuel el Vell. Fotograma d'una entrevista enregistrada en vídeo, 4/2/2002.

demanaven, però ell mal no en fea. ¡I sin embargo, eh, la malícia que li tenia l'autoritat!

Com ben encertadament ens indicà el professor Joan-Lluís Monjo, aquestes narracions feien l'efecte de ser històries de la tradició oral general, conegudes a d'altres indrets, que havien arribat fins a nosaltres a Crevillent reduïdes ja a la mínima expressió, a pedaços: una mostra de folklore agonitzant, en la seua fase final abans d'esvair-se de la memòria de les persones.

En haver-li comentat a la senyora Maria-Teresa Mas Macià, *la Burufaua* (1935), el que *el Manuel el Vell* ens havia contat, ens va dir que ella també en sabia alguna cosa, d'aquell *tio Joano*. El fet era que, quan de xicona anava a aprendre de cosir a ca *la tia Tere la Toca*, una germana d'aquesta cosidora, *la Carmen*, sempre en parlava, del *tio Joano* i en contava històries semblants, però el que millor recordava eren les dites que li atribuïen al personatge: «Joan el Poderós dia: “Allegarà un temps que es lladres no tindran... no farà falta anar a robar per ahí. Vindran a donar-los els diners”.» «Allegarà un temps que es lladres estaran assentats en una taula.» «Allegarà un temps que es àsens volaran.»

Temps després, la germana de la Maria-Teresa, la senyora Trini, *la Burufaua* (1929), que també cosia a ca la Toca, relatà un altre episodi de màgia que va sentir allí: el *tio Joano* fa que una cova s'òmpliga d'aigua miraculosament i que després es buide sense quedar rastre del líquid. Aquesta història, que vam recollir anys després (28/6/2008) de llavis de l'Àngeles Mas Pérez, *la Carreta* (1937), narrada amb una mica més de detall, és la següent:

«S'havia mort un manyaquet i estaven, pos velant-lo, i allí estaven tots velant al mortitxolet. I de moment fa aixina, comença: “Vinga, Joano, vinga, di-mos algo!” I fa aixina: “Qué vaig a dir-vos!” I fa aixina: “Vinga, d'eixes coses que tu fas!” Allà que acomença a plenar-se tot ple d'aigua, el mortitxolet que tenia, pues el tindrien a lo millor en una tauleta o no séc a on el tindrien, perquè diu que después anava... fa, el mortitxolet se va plenar tot això d'aigua, tota la gent corrent, fogint, el mortitxolet diu que anava per damunt de l'aigua: la caixeta menudeta que tenien, perquè era menuïu, el manyaquet i anava per damunt de l'aigua, el mortitxolet. Però ja, al rato, quan fea això, ja se va tornar conforme estava: el manyaquet no s'havia menejat d'a on estava, i aigua..., tots anaven secs, dengú s'havia banyat, ni es peus ni res, ¡i estava tot ple d'aigua! I d'això me n'arrecorde perquè me fea gràcia, dic jo: ai mare!, tots fogint!»

En les històries del *tio Joano* observem dos elements preponderants: el component de màgia com a motiu principal del relat i l'ambientació en el Crevillent més humil, el de les coves, habitances tradicionals de la població més desfavorida. Sobre la màgia de les transformacions meravelloses, alguns dels informants, especialment

3. L'Àngeles la Carreta, fotograma de l'entrevista del 28/6/2008.

els testimonis últims que vam recollir més endavant, que eren persones una mica més joves, ens aclarien explícitament que no eren autèntiques transformacions, sinó que el tio Joano feia creure a la gent que es transformava. Potser és un intent més o menys conscient de racionalitzar les històries, històries que els testimonis majors (*el Manuel el Vell, la Tere la Puntalera*) narraven directament com a transformacions: recordem com, en la rondalla transmesa pel Manuel Galvany, l'ens sobrenatural li preguntava al *tio Joano*: «Tu qué vols, ser ben ric o fer lo que te done la gana del teu cos?» i aquest elegia la segona opció. No cal dir que una al·lucinació és una opció més racional que no una transformació sobrenatural autèntica.

El marc narratiu es completa amb la referència a les faenes que ajudaven a sustentar una vida miserable, precària: la *pleita* o llata, és a dir, el trenat de l'esparg per a l'elaboració d'estrís barats d'ús quotidià (estores, cabassos, bufadors), activitat principal de les dones molt grans, i la recollida de mates de jonc al *Salar*. Els treballs, en definitiva, de la gent més pobre. Eren, doncs, històries meravelloses en un marc realista i quotidià de pobresa, gairebé de misèria.

No cal dir que, a partir del moment en què vam conèixer aquestes històries i assabentat que el senyor Manuel Galvany no era l'únic que n'havia sentit a parlar, intrigat per saber si hi havia més gent coneixedora i delerós per estirar-ne del fil, l'autor d'aquest article no perdia l'ocasió de preguntar a tota la gent major amb qui parlava si coneixia el personatge del *tio Joano*. Així és com vam començar a recollir tot el que es contava d'ell, entre les persones més diverses.

D'altres testimonis ens donaven versions molt semblants de les històries i ens confirmaven la coneixença estesa d'aquell estrany personatge de rondalles. Així, per exemple, el matrimoni format pel senyor Cayetano Ferràndez Planelles, el *Tano el Pallissa* (1921), i la Carmen Caravaca Martínez (1923), situaven també algunes de les *passadetes* del *tio Joano* al rodal conegut com a *el Salar*, a la part baixa del terme de Crevillent, prop dels estanys del Fondo. Diu que abans els hòmens hi anaven en quadrilla a fer jonc, matèria prima de les estores de jonc que es manufacturaven a Crevillent; en una ocasió hi era també el *tio Joano* i va dir als companys: «Voleu que vos faja el toret?», i aleshores es transformava per a fer broma i entretenir els amics. Allí mateix, al *Salar*, mentre segaven, és on els va proposar d'anar a la fira de la festa de Santa Àgueda de Catral, a comprar torró sense diners. I en una altra ocasió, també allí:

«Començava, diu: “Ara, mireu lo que vos dic”. Estaven segant aixina, per allí per el Salar, i diu: “Aneu a preparar-vos, que va a venir una tormenta d'aire i tot astò se va a remolinar tot”. [...] I se feen muntons de brossa, tota la que havien fet, tot aixina. [...] A remolins, l'aire que fea a remolins.»

A més de preveure les condicions meteorològiques, era capaç d'anunciar un terratrèmol, fenomen que no és estrany que formara part de les seues prediccions, perquè són freqüents a les nostres contrades, i un d'ells, el de 1829, va tenir conseqüències catastròfiques a l'Horta d'Oriola.

En altra ocasió, ens comentà l'Adela Candela Macià, *la Palmereta* o *la Burufaua*, que se n'anava al Camp d'Elx, a casa d'uns amics, perquè, deia ell, si sopaven el que tenien per a sopar aquella nit, moririen i els havia de salvar. Hi arriba, els avisa de la seua premonició i obrin la *floricol* (coliflor) que tenien de sopar: dins hi havia un cuc verinós que els hauria provocat la mort si se l'arriben a menjar.

Les seues prediccions es referien a fets de la vida quotidiana i també a esdeveniments històrics futurs. *El Tano el Pallissa* destacava sobretot els poders profètics del *tio Joano* que, segons la seua opinió, se'ls havia concedit Déu. Els exemples espigolats ací i allà, d'aquest informant i de molts altres, semblen, per a la nostra visió escèptica del món, profecies a posteriori, remodelades algunes de manera oportunista o crèdula segons alguns esdeveniments que s'havien produït al llarg del segle XX. Les prediccions es caracteritzen principalment per destacar el vessant catastròfic i negatiu. Així, *el Tano* deia que el *tio Poderós* havia anunciat que arribaria un *caudillo* que s'hi estaria durant més de quaranta anys, que després vindrien uns anys molt roïns (es referia a la primera meitat dels anys 1990) i que la fi del segle havia de coincidir amb la fi del món. En aquest moment arribarien uns cavalls verds, una mena de visió simbòlica i apocalíptica, i també els que estaven al darrere dels *crystals*, per

4. La cova del tio Joano, fotografia del 10/2/2008.

a sagnar-nos amb impostos –una de les idees recurrents entre les profecies del *tio Joano*-, de manera que ens veuríem amb l'aigua fins al coll, de tanta misèria, i els vius arribarien a tenir enveja dels morts.

Així doncs, era freqüent que bona part de les persones a qui preguntàvem recordaren precisament les dites profètiques que se li atribuïen al *Joano*, més que no les històries, el que confirmava la personalitat d'aquell personatge com la d'una mena d'*acertador*, és a dir, un endeví, a més a més de màgic o il·lusionista. A banda de les profecies o prediccions que hem anotat abans, de la *Carmen la Toca* i del *Tano el Pallissa*, vegeu-ne la mostra següent.

Deia el *tio Joano* que llevarien la creu de les escoles i que «s'acabarien es hòmens i que es dones se tornarien loques i s'abraçarien as garrofers²» (Damián Magro); «com dia el tio Joano el Poderós: allegarem un dia que mos donarà enveja es que se moren» (Pepi Navarro, *la Blasa*, una dita freqüent de la seua cunyada); «s'acabaria el món en l'any 2000» (la mare de la Pepi Navarro, una dita de sa mare); que els crevillentins estàvem protegits de moltes catàstrofes, perquè «vivíem en el rovellet de l'ou», i que hi hauria una mortalitat tan gran que ell es comprometia a alimentar els que sobrevisqueren «en bescuitets» (Adela Candela, contat per la seua àvia, l'Adela Macia Botella, *Cabanes*, 1898-1990); «denans dien –a vore si me n'arrecorde-: “*El rey de España en campaña, / el de Francia en su retiro, / España será de Francia / y al tiempo doy por testigo*”.» (Elvira Macià); «ma tia contava que, afija-te, diu:

“vindran temps que habran més cotxes i amotos que treballadors en el poble” diu “no anirà dengú a peu”. [...] Això m’ho deia ma tia que ho contava el tio Joan el Poderós» (Teresa Asensio). L’Elvira Macià, preguntada sobre qui era aquest personatge, va dir que era «Un home que sabia molt», fins al punt que, proverbialment, quan algú era sabut, deien: «Mira, com si fóra el tio Joano el Poderós», «pareix que siga el tio Joano el Poderós». La Dolores Gonzàlvez Candela, la Loli la Palmereta (1928), deia, de bell nou, que sa mare contava: «que vindria una guerra que es dones s’abraçarien as garrofers, perquè no habrien hòmens», i ens explicava el següent (11/8/1995):

«Me dia ma mare que era un home que era poderós, i anaven tots: “Vinga!” li -dien el nom- “Di-mos quin número té que eixir en la loteria.” I si eres lista i ho pillaves... Te dia: “Ves-te-ne d’aquí, que te pegue més de mil patades” –una comparació-. [...] Tenies que adivinar-ho. Ma mare me contava això, que li dien: “Vinga, mire-mos a vore quin número té que eixir-mos!” “Corre, corre, que te pegue més de dotze mil patades!” I era el número que tenia que tocar, es ho dia aixina. [...] Contava ma mare això, fea: “havia uno que era poderós”, però no me contava res més. [...] És aixina quan parlaven de loteria i això.»

Aquesta última anècdota, la de la loteria, la vam enregistrar així del senyor Joaquín González Durán, el Carafal (1940), fa només un parell d’anys:

«Igual com, anava algú a demanar-li un favor, que li diguera quin número ixtria en, en –perquè entonces, loteria, no sé si habria ja loteria o seria... tu has sentit nomenar l’auca, un joc que havia també de l’auca?- [...] Anava a demanar-li: “Nya, que és que estic... me fa falta diners, me fa tal...” El tio Joano dia: “¡Però jo com vaig a ajudar-te! ¡Xe, agarre, agarre una estaca, si agarre un bastó, te pegue cinquanta-tres, cinquanta-tres estacades!” I aquell pos fugia, perquè volia pegar-li el tio Joano. Ho contava: “¿I moltes t’ha dit, moltes bastonades t’ha dit?” “Pues, tantes.” “Pues compra eixe número, compra eixe número.” I dia que li tocava.»

La persona el testimoni de la qual ens va ajudar a perfilar més el personatge folklòric i la seua estranya relació amb la realitat, va ser la senyora Teresa Asensio Mas, la *Tere la Puntalera* o la *Falcona* (1918), en una entrevista que li vam fer molt poc després del descobriment del personatge del *tio Joano* (23/8/95). Segons aquesta dona, habitant d’una coveta propera a la del Manuel el Vell, el *tio Joano* havia existit realment i era contemporani del bandoler Jaume el Barbut o el de la Serra (primer terç del segle XIX). No sabia escriure, però tenia un amic, el *tio Carreto*, i sempre s’havia dit que ell dictava i el *Carreto* escrivia: perquè el *tio Joano* era l’autor d’un llibre misteriós. Un llibre que ella havia tingut a les mans en la seua joventut, durant la guerra Civil, un vespre, a casa de la seua amiga Maria, filla del *tio Sarso*.

² Per a procurar-se satisfacció sexual.

5. La cova del tio Joano, fotografia del 10/2/2008.

Era un llibre estrany, farcit de calaveres dibuixades, manuscrit en un quadern, perquè es tractava d'una còpia. El va llegir, ens contava, però no el va entendre. Tot i així li ballaven encara pel cap paraules llegides feia gairebé 60 anys, les quals encara tractava de fer quadrar amb esdeveniments del present. Perquè el llibre era profètic. El llibre, esmentat per primera volta per aquesta informant, es va convertir aleshores en una peça clau del trencaclosques del *tio Joano* i de la seua suposada existència real.

La Tere la Puntalera coneixia bé els poders de transformació del tio Joano, i les mateixes històries que ens havia transmés *el Manuel el Vell*: la transformació en brau, perquè li ho demanaven els amics

(“vinga, tio Joan, una brometa!”), la del torró de la fira de santa Àgueda de Catral, comprat amb fulles de garrofer, i la de la transformació en *clavelliner*.

Tot i la màgia inversemblant d'aquests episodis, que els fa aparentar més aïnes rondalles que no pas succeïts, la fe de la senyora *Tere* en el *Joano* era ferma: els antics en parlaven molt, i ella ho creia tot, perquè, ens deia, «no anaven a dir una mentira». L'extranya existència del *tio Joano* no oferia cap gènere de dubte per a la *Tere la Puntalera*. Uns anys després, en una altra entrevista, fins i tot ens arribà a mostrar la cova on vivia el nostre home, una habitança petitíssima que encara existeix, excavada en la *lloma* a l'entrada del carrer Carretes, el carrer que prenia nom de la família dels descendents del *Carreto*, l'amic del *tio Joano*. En la mateixa ocasió ens va assenyalar també quina era la cova de les Carretes, una mica més endins d'aquell mateix carrer, tot de coves.

El quadre de la vida mítica del Joano es completava amb la narració de la seua mort. Ens en va donar detalls també, en aquella entrevista de l'any 1995. Diu que ell mateixa va anunciar, un dia que era assegut al Calvari, que se n'havia d'anar perquè havia de morir aquella mateixa nit, i que s'havia d'amortallar ell mateixa. Tal com va dir, va passar: va morir i es va amortallar tot sol, i van sonar les campanes totes soles també, com ell també havia predit:

Les informacions de la Teresa Asensio ens foren completades molt poc després pel senyor Damián Magro Gallardo, *el Magro* (1925), que, tot just tornat al poble després de passar gairebé tota la vida al Perú, encara tenia ben fresc a la memòria tot allò que del *tio Joano* havia sentit parlar a dues persones diferents, quan era xiquet, abans de la guerra: un home de qui havia oblidat el nom, que era qui portava a casa l'*alfalfa* per als animals, i també la *tia Carreta*, que havia alletat sa mare i a qui, per aquest motiu, ell anomenava àvia. A banda dels mateixos detalls sobre la relació amb el *tio Carreto* (“Antonio, apunta” li deia sovint el *tio Joano*), de qui aquella dona era descendent, i les seues capacitats profètiques (v. més amunt), i el fet que no “havia conegut dona” i que li semblava que era foraster, cal destacar el relat de la mort del *tio Joano*, molt semblant al que ens va fer la *Tere la Puntalera*, encara que una mica més dramàtic i matisat:

«Hai un cas que me'n recorde jo, que crec que és l'última o una des últimes voltes que ha escrit, i diu que estava en el Calvari; supose jo que devia ser en l'estiu, perquè si no és en l'estiu ningú se'n va al Calvari. I diu que va vore passar una llum que creuava el cel. Diu: “Eixa llum ve per mi”. Eixa llum ve per mi, com si fóra una d'estes cometes que passen ja, i... que el Carreto se va quedar mig reint-se, mig triste.»

Aleshores els amics se separen, però el *Carreto* no s'ho prengué al peu de la lletra, perquè també en aquella ocasió havia parlat en clau

amb paraules com ara «Me voràs, però no me voràs». El fet és que el *tio Joano* es va vestir per a morir, i a l'endemà aparegué mort i amortallat:

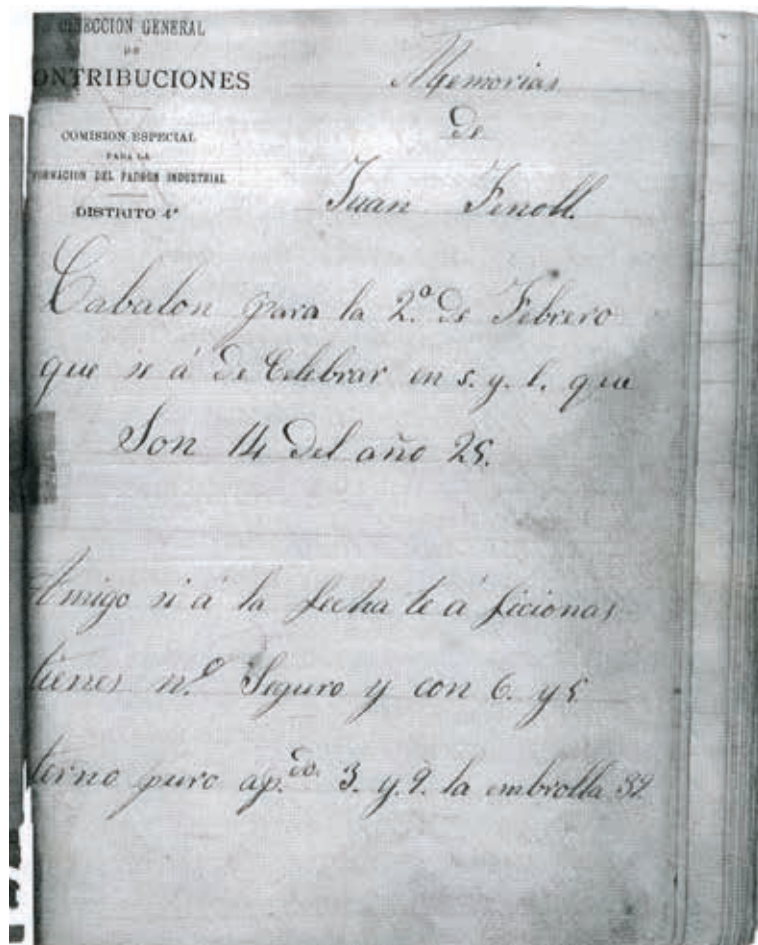
«Estava damunt del llit estès, es llançols estirats i ell vestit, diu que en sabates o espadenyes llímpies, noves, preparades ja pa mortalla, en camisa llímpia, mortallat.»

En resum, tots els testimonis, en particular el de *la Tere la Puntalera*, feien que el *tio Joano* se'ns mostrara com un home real al voltant del qual s'havia creat una llegenda extraordinària que l'havia convertit en una mena de personatge màgic. Les seues fetes eren cregudes amb fe inquebrantable, per molt extranyes o impossibles que foren. Així, ens comentava, amb una mica de menyspreu i un bon punt d'escepticisme, el senyor José Galvany Peral, *el Pepito el Morquero* (1932), en unes entrevistes de l'any 2006, que el *tio Joano* tenia un grupet de dones seguidores seues, que sempre el tenien en boca, *el tio Joanet*: el *tio Joano* ha dit això, el *tio Joano* ha dit allò. Entre aquelles dones hi era la seua àvia Mercedes, *la tia Isabel la Barrella* i *la tia Antonieta la Puça*. *El Pepito el Morquero* opinava que les profecies catastròfiques del nostre personatge haurien passat sense més pena ni glòria si no fos perquè determinats episodis epidèmics el van fer revifar amb fama de profeta autèntic. Les “fanàtiques” del *tio Joano* eren també aficionades a l'espiritisme, practicat des de fa molt de temps a Crevillent. Llegim-ne part de l'entrevista del 18/8/2006, amb l'anècdota de la *tia Conilla* contactant amb l'esperit del nostre home en una reunió espiritista:

«La tia Conilla aquella és una dona que fea centros. Centro és una *ujja*, se reunixen tots i entoncs convoquen es espírits. Jo no sé si acodiran o no acodiran, però aquella dona ho fea. I va eixir un espírit [El del *tio Joano el Poderós*] i li van dir: “Pregunta-li a vore qui té que guanyar la guerra” –perquè estaven en plena guerra Civil-. I aquella mig..., que se quedava sempre aixina, adormilada, diu: “Diu que la guanyaran es fascistes.” I quan va acabar d'allí la van denunciar i la van tancar a la presó [riu], per fer propaganda a favor des fascistes. [...] Eixe home era uno que li va pegar per ser com una espècie de profeta, profetisava el futuro, però tot lo que profetisava o pronosticava eren catàstrofes, tot catàstrofes.»

A partir de totes les informacions recollides sobre el *tio Joano* a Crevillent vam fer un estudi que pretenia organitzar tot el que sabíem del personatge i mostrar-ho com un exemple ben interessant de creació d'un mite original i alhora paradigmàtic. L'estudi el vam presentar a Palma de Mallorca, dins de l'Onzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, celebrat en setembre del 1997 (PÉREZ, 2000b). Pels mateixos anys vam publicar un resum del que sabíem del *tio Joano* i les històries enregistrades, en revistes de l'àmbit local, primer en la de festes de Moros i Cristians i un temps

6. El llibre d'en Juan Fenoll, pàgina inicial.

després, gràcies a l'amabilitat i l'interés de la senyora Teresa Boix, al llibret de Festes de l'Associació de Veïns i Veïnes del Pont.

Coincidint en el temps amb la recerca que nosaltres féiem sobre la transmissió oral de les històries del *tio Joano*, va ser publicat a la revista de festes de Moros i Cristians de Crevillent el famós llibre atribuït al nostre personatge. El llibre, sense cap dubte la mateixa còpia que havia estat a les mans de la *Tere la Puntalera* en la guerra del 1936-1939, és propietat de l'Antonio José Cascales Candela, *el Sarso*, que el va rebre en herència de l'avi, i l'autor de l'estudi preliminar era el professor en Josep-Antoni Aznar i Pérez.

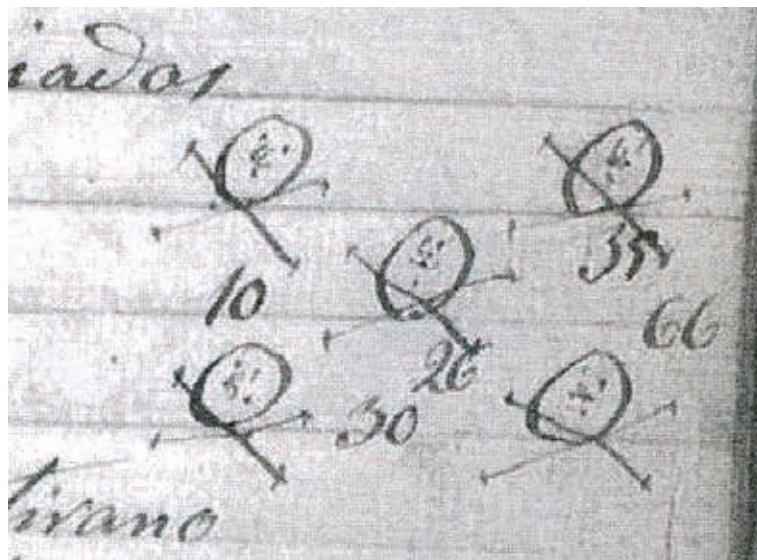
Amb el que nosaltres havíem recollit i amb el treball d'en Josep-Antoni i la publicació del llibre del *tio Joano*, podíem plantejar les primeres conclusions, les primeres hipòtesis i, com no, les primeres

qüestions sense resposta. Ens vam fer una idea del marc temporal del personatge real i de la seua conversió en mite oral, i amb la publicació dels materials folklòrics i el plantejament dels interrogants, en certa manera semblàvem deixar el tema pràcticament esgotat.

Ens basàrem, doncs en primer lloc, en els testimonis orals, que solien estar d'acord en el fet que el *tio Joano* havia existit, a desgrat de la no coincidència en els detalls, com ara l'atribució del lloc exacte on morava i, és clar, del fet que les històries per ell protagonitzades eren fantàstiques. En segon lloc, teníem en compte el que podíem inferir del llibre que hom li atribuïa, que anava signat amb el nom de *Juan Fenoll*, i les dades aportades per l'autor de l'estudi que acompanyava la seua publicació. A partir d'aquestes dues bases, el nostre juí sobre el *tio Joano* semblava tenir només un element segur: que era un personatge real, al voltant del qual s'havia creat una llegenda, exclusiva de Crevillent, semblant en la seua formació a d'altres llegendes més o menys exteses, conegudes o transcendents (com la del fabulista Isop en la cultura grega o la del *Marquese del Grillo* a la Roma moderna)

Per a completar el seu perfil de persona real, poca cosa més podíem afegir, la resta d'elements ja resultaven més o menys insegurs: que havia tingut un amic i confident, l'*Antonio el Carreto*, que va viure al primer terç del segle XIX a Crevillent, que potser era d'origen forani i que tenia una ideologia marcadament liberal.

Això no impedia que les qüestions sobre la seua persona foren múltiples, però les incongruències i misteris les atribuïem al fet que el temps i la transmissió oral havien enfosquit la història real. A més

7. El llibre d'en Juan Fenoll, les calaveres.

a més, com ens comentà el Damián Magro, no semblava que fóra la intenció de les persones que narraven els fets del personatge pretendre que era algú de vida misteriosa, però l'efecte que feia a qui els sentia era precisament aquest.

El que més ens feia dubtar era la dada sobre la mort del *tio Joano* apuntada en el treball d'en Josep-Antoni: l'any 1825, segons el llibre parroquial, havia mort un Juan Fenoll i allà havia quedat registrat. Aquest nom coincidia amb la signatura del llibre i la data amb el que *la Tere la Puntalera* ens havia dit de bon començament: que *el tio Joano* era contemporani del *Jaume el Barbut*. Però les profecies del llibre, generalment molt vagues, anotaven alguns esdeveniments molt puntuals i constatables, posteriors a aquesta defunció, en concret el naixement de les infantes del rei Ferran VII, la mort d'aquest i clares referències a la primera guerra Carlina, que fan que, tot i que la data del manuscrit i la de la mort del presumpte autor siga 1825, el text d'aquest "llibre" (perdoneu-nos aquells que encara creieu en màgia i profecies) no puga ser anterior, com a mínim, a l'any 1833, any de la mort del *Deseado* i del començament de la rebel·lió de son germà Carles Maria Isidre de Borbó.

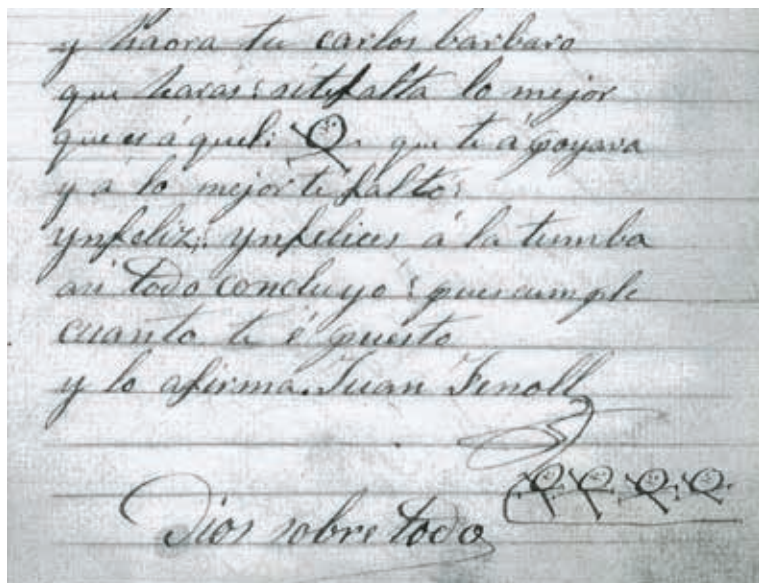
«Muere el Rey en este año / Dios mio sera verdad? / [...] Este dos infantas deja / tiernas de muy poca edad / la Mayor ysabel se llamara / según decretado esta / de un Dios todo poderoso / y yo e llegado á penetrar? / [...] La mayor sera Ysabel / y esta eredera sera / proclamada por el pueblo / y que pueda gobernar / y mandar en la Nacion / como Reina constitucional / luego el principe D. Carlos / desterrado quedara.»

Com que hi ha referències a fets posteriors, encara que menys concrets que aquells, entre els quals hi ha l'anunci de la desfeta dels carlins (1839), la data de confecció del llibre devia ser encara més tardana.

Com a conseqüència d'això, al nostre estudi sobre el personatge folklòric del *tio Joano* de l'any 1997 plantejàvem un grapat de qüestions, pensant que de segur havien de quedar sense resposta, a partir de la relació del que se'ns havia transmés per tradició oral i el famós "llibre".

«Així doncs, o el Juan Fenoll que figura com a autor no és el mateix Fenoll mort el 1825 –cosa poc probable si es té en compte que no és aquest un cognom usual a Crevillent- o el llibre no és de Juan Fenoll i li fou atribuït després de mort, o bé sí que és de Juan Fenoll, mort possiblement el 1825, però va ser retocat anys després per algú a qui interessava potenciar la seua llegenda de profeta. No oblidem el detall transmés per la tradició oral que potser en Juano no sabia escriure i dictava perquè un altre escrigués.» (PÉREZ, 2000b: 275)

Aquests dubtes i embolics que ens plantejàvem fa gairebé una dècada els suscriuríem ara. Potser no tant els dubtes que fan referència al nom (o pseudònim) de Juan Fenoll com a autor del llibre, perquè

y ahora tu carlos barbaro
que hasis a falta lo mejor
que es a quel. Q. que tu a payava
y a lo mejor ti falto
ynfelices ynfelices a la tumba
an. Todo concluye y que cumple
cuanto te e' questo
y lo afirmo. Juan Fenoll

Dios sobre todo

8. Rúbrica d'en Joan Fenoll.

apareix diverses voltes dins el text, no només en rúbrica final, cosa que fa més difícil la interpolació posterior. Tanmateix, i sense tenir en compte el que anys després vam anar descobrint, segur que més interpretacions eren possibles.

Així les coses, vam deixar la qüestió i ens vam centrar en altres estudis, pensant que segurament el tema del *tio Joano* era esgotat en línies generals, i que tot el principal ja havia estat dit i difícilment trobaríem ja cap altra cosa més que testimonis i versions de les històries molt semblants a les que ja teníem.

Nous elements, però, ens van dur a replantejar-nos l'existència del *tio Joano* i a refer les preguntes que ens fèiem des d'un altre punt de vista. En primer lloc, com que publicàrem el material oral sobre el personatge en revistes locals de festes, tal com hem manifestat més amunt, va resultar que alguns membres de la família de les Carretes van llegir els escrits i es van prestar a l'entrevista. Això ens permetia un contacte molt més proper amb les fonts originàries d'aquesta història. El resultat no serien només versions noves –tot i que amb molt poques variacions destacables– de les rondalles recollides protagonitzades pel *tio Joano* –alguna de les quals ja ha quedat anotada abans–, sinó sobretot un coneixement més proper de la peça clau de la història: l'amic i escriptor del *tio Joano*, el *tio Carreto*.

En segon lloc, com que a les aules de l'institut vam comentar en una ocasió, cap a l'any 2006, les fetes del personatge Crevillentí –segurament per posar un exemple de creació de personatge llegendari–, va coincidir

que un descendent del *tio Carreto*, l'aleshores joveníssim estudiant de batxillerat Adrián Penalva Soler, ara llicenciat en Comunicació Audiovisual, era entre els nostres alumnes. A aquest li va sobtar sentir de boca del mestre el nom del *tio Joano*. No s'imaginava que un personatge que ell pensava que pertanyia només a l'esfera de la tradició oral familiar fóra conegut per altres persones que no eren del seu cercle més proper, que hagués estat objecte d'estudis i que algú més coneguera la història del seu llibre, del qual la família havia perdut el rastre.

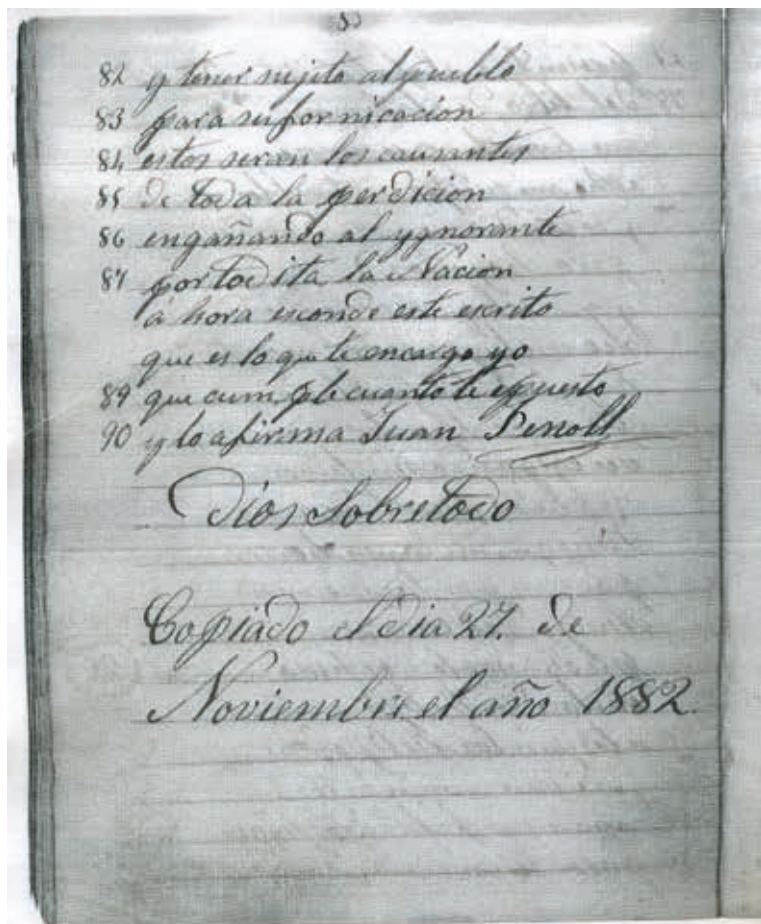
Molt interessat en la nostra tasca, ens va proposar de fer un documental sobre el *tio Joano* i això va renovar el nostre interès pel personatge. Gràcies a l'Adrián vam tenir accés privilegiat a la família *Carreta*, entre ells a sa mare Conxi Soler Mas, col·laboradora entusiasta del projecte, la qual havia viscut la infantesa acompanyada de les històries del *tio Joano* i el *tio Carreto*, i intrigada pel llibre de les calaveres que es custodiava en una caixa de la llar familiar, però que va acabar perdent-se quan va ser prestat.

Aquest projecte documental sobre el *tio Joano*, que s'ha ajornat durant alguns anys, és ara en procés de realització i amb tota seguretat quedarà enllestit a finals d'aquest any o començaments del proper i veurà la llum potser coincidint amb aquesta publicació.

Tornant al fil que ens ocupa, hem dit que les noves aportacions ens van fer interessar-nos de bell nou pel personatge, però hem de dir que el més decissiu han estat els descobriments en bona part fortuïts, que han embolicat molt més la troca i ens han fet fer-li la volta a tota la qüestió i arribar a dubtar fins i tot de l'existència real del *tio Joano*.

Ens referim als fets següents. En primer lloc, el testimoni de la senyora Àngela Mas Pérez, *la Carreta*, a qui vam tenir accés mitjançant son fill José i la seua nora Maribel, perquè havia llegit les històries del *tio Joano* que havíem publicat a la revista de la Festa del Pont i ens ho va fer saber. L'Àngela identificava l'*Antonio* o *Anton*, l'amic i escriptor del *tio Joano*, amb l'avi d'ella i de totes les *Carretes*. Aquest fet va embolicar la qüestió cronològica d'allò més, perquè l'avi *Carreto*, Antonio Mas Candela, havia nascut l'any 1872 i, per tant, havia de ser gairebé mig segle posterior al personatge que ens havíem forjat a la imaginació -el que la *Tere la Puntalera* feia contemporani del Jaume el Barbut, i per tant, viu encara durant el regnat d'en Ferran VII (1814-1833)-, i al Juan Fenoll que signava el seu suposat llibre (amb data de 1825 i data de la còpia de 1882), que refereix, en to profètic, succeïts d'aquells mateixos anys i una mica posteriors i que havia estat identificat amb un decés de l'any 1825 enregistrat al llibre parroquial de defuncions.

La germana de l'Àngela, la senyora Carmen Mas Pérez, a qui vam entrevistar juntament amb el seu nebot Adrián Soler, de cara a l'obtenció de més materials per a la confecció del documental sobre

9. Data de còpia del llibre d'en Juan Fenoll.

el tío Joano, també identificava sense cap mena de dubte el seu avi, l'Antonio Mas Candela, *el Carreto* (1872-1939), pare de son pare Antonio Mas Quesada (mort l'any 1971, als 74 anys), com el famós *Antonio* o *Anton*, *el Carreto*, amic, confident i escrivent del tío Joano. Vegeu, per exemple, la seua versió de la ja ben coneguda història de la fira de l'ermita de Santa Àgueda de Catral (30/7/2013).

«L'uelo li dien Antonio, i a ma auela la Manuela la Carreta. [...] Pos que se veu que eren amics, ma uelo i el tío Joano eren amics, i se n'anaven a recórrer algun puesto. I van anar i se'n van anar, i venia la festa de santa Agra [sic], i va dir ma uelo, diu: "Juano –li dien a aquell el tío Joano el Poderós- i dien, tens que venir, que mo'n tenim que anar a Sant Agra a crompar turró" –perquè en Catral és la festa de santa Agra, que fan la provessó i tot-, i va anar ma uelo i diu: "Bueno, pos mo n'anirem." I se'n van anar a Santa

Agra. I anant passen per uns arbres, perquè és precis, per ahí són arbres. I entones diu: [...] “Antonio, agarra unes fulles que anem a comprar turró.” I diu: “¡Però com anem a comprar turró, si no tenim diners!” “Xxxt! Jo te dic que ara, baix d’aquell *garrofero*, *coge unas hojas y mételas en la bolsa*.” I plega unes fulles, i diu: “No te passes, eh!, que anem a comprar turró.” [...] I quan crompen el turró, diu: “Paga.” Diu: “¡Si no llevem diners!” Diu: “Xxx! En la bolsa que has plegat es fulles hai diners.” I s’havien tronat es fulles de garrofer, diners. I va i crompa turró i el paga. [...] I luego, l’home [a qui] havia pagat el turró, se li van tornar fulles.»

Potser, l’existència real d’un personatge anomenat Joano el Poderós i identificable amb una persona del primer terç del segle XIX encara podria sustentat-se si, atenent a la manera en què funciona la tradició oral, i que no té gens a veure amb un llibre de registre, l’*Antonio el Carreto*, avi de les *Carretes* i que va viure entre el final del segle XIX i la primera meitat del XX no era l’autèntic amic del *tio Joano*, i aquest detall fos un dels que la transmissió de boca a orella havia deformat. Potser l’*Antonio* només havia estat portaveu d’una tradició molt anterior, que ell es va atribuir o que els seus descendents li van atribuir.

Tot això complicava més les coses, perquè semblava clar que els descendents de l’*Antonio*, encara vius, no tenien cap dubte que el seu avi era l’amic del *tio Joano*, i li atribuïen a ell el nom, el renom i la feta de ser l’escriptor d’aquell. Però no es pot dir que fos suficient per a negar l’existència del Joano, únicament la coincidència temporal amb qui se suposava que havia estat el seu amic, perquè del propi *tio Joano* ningú podia dir cap altre detall que no fos transmés a través d’aquell. Ningú sabia qui era en realitat. Hi havia, doncs, molts elements perquè tota la història del *tio Joano* no fóra cap altra cosa que una invenció del propi *Antonio el Carreto*. Però tampoc això pot ser afirmat amb contundència, perquè fet i fet hi ha un llibre i unes dates incuestionablement anteriors a ell.

En realitat, allò que ho posa tot en qüestió és el que expliquem tot seguit.

En primer lloc vam trobar referències d’un editor valencià de la meitat del segle XIX que tenia aquest mateix nom: Joan Fenoll. El nom el van trobar amb una cosa ara ja tan simple i tan quotidiana per a nosaltres com escriure “Joan Fenoll” en un motor de cerca d’Internet.

Aquest editor, com era usual, posava el nom als papers que eixien de la seua impremta, i en aquella època, a banda de l’oralitat, no hi havia cap altre mitjà per a la transmissió d’idees i notícies. Hem trobat, per exemple l’opuscle *Capitols y ordinacions fets y fetes per los elets de la cequia de Rovella*, reimprés l’any 1851 a la seua impremta de València, que es pot consultar a la Biblioteca Valenciana Digital. També va ser l’editor de l’obra d’en Vicent Boix i Ricarte *Bandos de València o la paraula de sant Vicent Ferrer*, de 1855. Segons notícia de SERRANO (1898-1899: 148) ha quedat constància de l’activitat de la impremta d’en Joan Fenoll Bordonado, al carrer de la Conquesta

10. L'Antonio Mas Candela, *el Carreto* i la seua esposa, la Maria Quesada Serna de València, com a mínim des de 1850 fins a 1856, amb obretes de tall popular, com ara la *Historieta en prosa y vers de la falla de Sen Chusep en la plaseta del Almudí*, aquesta mena de papers que, com els romanços de cego, eren molt a l'abast de les classes populars. Es possible que algú es fixara en el nom que apareixia en alguns d'aquests papers, la majoria dels quals de segur que s'han perdut, per a fer-lo servir com a pseudònim.

El misteri embolicava cada volta més el personatge. Assabentar-nos de l'existència de l'editor valencià Joan Fenoll, ens va fer pensar que el nostre *tio Joano* podria haver fet servir aquest mateix nom, llegit en algun paper imprès, com a pseudònim, ja que les coses expressades en aquell llibret seu podien ser perilloses depenent de quin fons el bàndol que tingués les regnes del poder al bell mig de les convulsions del segle XIX.

Però el que va acabar per reblar el clau va ser una troballa fortuïta i inesperada. L'any 2008 vam adquirir de la llibreria Cervantes de Barcelona, del llibreter Santiago Mallafré Gou, el llibre *La biblioteca de un ciego*, del doctor Alfonso García Tejero, editat per en José Valls, a la impremta de D. J. Llorente del carrer d'Alcalà, a Madrid, l'any 1849. És una obreta de cobletes en estil popular, dins la corrent costumista, en general amb ben poc a veure amb el que en ell buscàvem, que era autèntics romanços de cego que potser esmentaren el nostre Jaume de la Serra. El vam repassar a tota pressa, sense trobar notícies de gaire interès, fins que la sorpresa ens va saltar a la pàgina 258, entre una petita col·lecció d'epitafis satírics:

Aquí yace Juan Fenol,
Profeta según la plebe,

REIMPRES EN VALENCIA. = ANY 1851.

Imprenta de Juan Fenoll Bordonado, carrer de la Conquesta.

11. Imprenta d'en Joan Fenoll Bordonado. Pàgina final dels *Capítols y ordinacions fets y fetes per los elets de la cequia de Rovella*.

De los que dicen: “hoy llueve”
Cuando ven nublado el sol.

Sembla més que cap altra cosa una mena de refrany o parèmia, per referir-se a un saberut, potser imaginari, potser no, que encerta les coses que són òbvies. El cas és que el mateix nom, i en dates properes a les que ens eren conegudes per al nostre profeta crevillentí (primera meitat del segle XIX), ens descriu al Madrid castís una tipologia de personatge molt semblant al nostre.

Aquest últim detall és el que ens ha provocat els dubtes “raonables” (com dirien a una film ianqui d’advocats i tribunals) més seriosos sobre l’existència del nostre *tio Joano*, del nostre Juan Fenoll. Sobre el nostre personatge o sobre el seu nom. Potser, si vosaltres no teniu altres qüestions a afegir, tot es pugua reduir als interrogants següents:

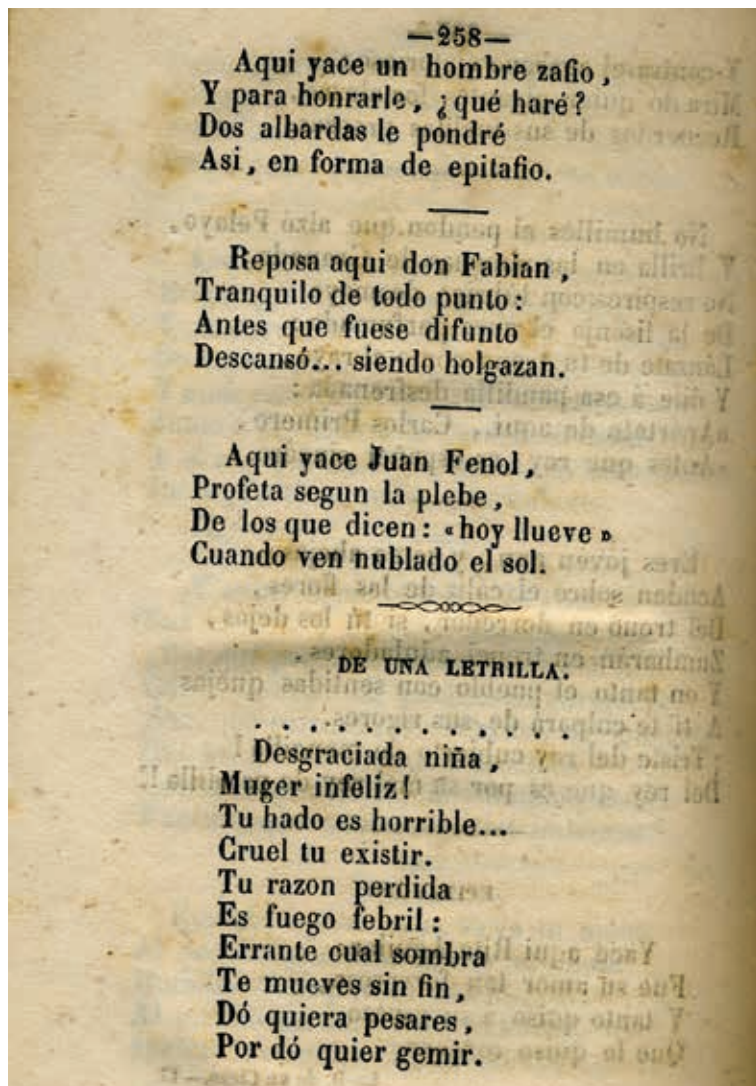
1a. Va existir realment *el tio Joano el Poderós* de Crevillent o tot és una invenció?

2a. Si va existir realment aquest *tio Joano*, ¿es deia realment Juan Fenoll o era una altra persona (qui?) que va adoptar aquest pseudònim, el qual potser corria de boca en boca?

3a. Si no va existir, qui se’l va inventar? Potser el tio Carreto?

Suposem que cap d’aquestes qüestions, o d’altres semblants que es puguen plantejar, mai no tindran resposta. Així és la tradició oral. Però el *tio Joano* sempre serà el mite més original i extrany de Crevillent i coincideix amb la fi de segles de cultura oral. Per això ens convé de divulgar-lo i de mantenir-lo viu, pel seu valor simbòlic i antropològic. A nosaltres ens plau d’imaginar-lo, passejant pels carrers de Crevillent, mirant al cel i planificant la seua absència, o omplint el cap dels seus veïns amb històries fantàstiques, o potser conspirant contra les forces de l’absolutisme amb escrits en clau. Com que no en sabem res de segur, crec que ben bé se’ns pot permetre de somiar.

«Me dicen que no soy Nadie / sin ser nadie mucho é dicho / todo cuanto he dicho cumple / en los papeles que é escrito. / [...] Así lo veran que cumple / y lo afirma Juan Fenoll / por ser sabio y tener gracia / y esta me la á dado Dios / aun que hay Muchos que me tienen / por un hombre embusteron / ya lo veran por el tiempo / cumplir lo que anuncio yo / y entonces se acordaran / que Juan Fenoll no mintió / pues sigo escribiendo haora / lo que a mi me sucedió / Solo estando en la cocina / lleno de imaginacion.»

12. La biblioteca de un ciego, de l'Alfonso García Tejero, pàgina 258:
"Aqui yace Juan Fenol...".

Volem acabar aquesta història, com en els bons fulletons, amb un últim detall molt interessant que ens podria fer trobar algun altre fil perdut del qual estirar: per fi hem pogut trobar un rastre folklòric a les narracions orals sobre el tío Joano, en particular sobre el tarannà del personatge i la seua història més extraordinària: la conversió en clavellina. El fet és que, com que li hem llegit a la nostra filla Maria-Teresa, practicament des que va nàixer, tota mena de rondalles

i llibres infantils, des de les de Grimm a les *Rondaies Mallorquines d'en Jordi d'es Racó*, semblava que era una qüestió de temps que ens trobàrem amb alguna pista de la inspiració popular de les *passadetes* del tio Joano. I així va ser en llegir-li la recopilació *Rondalles per abans de dormir*, publicada per editorial Cadí a Barcelona l'any 2012. En llegir-li el conte "L'home que sabia llegir" (pàgs. 295-308) ens vam trobar amb un relat amb motius molt semblants al de la nostra clavellina humana. Com que el llibre era una compilació per a xiquets i no un estudi folklòric, vam haver de buscar la font d'aquesta rondalla concreta, i la vam trobar formant part d'un recull d'en Tomàs Escuder, procedent de les comarques de Castelló, dins el volum *Contalles valencianes*, publicat també per Cadí l'any 2005. Hem intentat infructuosament de posar-nos en contacte amb l'autor del recull per preguntar-li en quin poble i quan va recollir la rondalla, però no ho hem aconseguit. El misteri, doncs, continua.

BIBLIOGRAFIA

- AZNAR I PÉREZ, J. A. (ed.), 1995: "Memorias de Juan Fenoll", transcripció d'en Rafael Poveda i Bernabé, *Moros y Cristianos*, separata, Crevillent.
- BONMATÍ, R.; JULIÀ, A.; ESCUDER, T., 2012: *Rondalles per abans de dormir*, Barcelona, ed. Cadí.
- ESCUDER, T., 2005: *Contalles valencianes*, Barcelona, ed. Cadí.
- PÉREZ I NAVARRO, V. J., 1997: "El parlar de Crevillent", *El Tempir*, 12, pp. 8-10, Elx.
- 2000a: "Aproximació breu al parlar de Crevillent", *Revista del Vinalopó*, 3, pp. 205-218, Petrer, Centre d'Estudis Locals del Vinalopó.
- 2000b: "*Juano el Poderós* i *Jaume de la Serra*: tradició oral contra lletra impresa en dos personatges del folklore de Crevillent", *Actes de l'Onzè Col·loqui Internacional de llengua i Literatura Catalanes*, III, pp. 253-277, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- 2003: "Narracions de Crevillent. Assaig de criteris de transcripció i breu corpus textual", *La Rella*, 16, pp. 235-256, Elx.
- SERRANO MORALES, J. E., 1898-1899: *Reseña histórica en forma de diccionario de las imprentas que han existido en Valencia desde la introducción del arte tipográfico hasta el año 1868, con noticias bio-bibliográficas de los principales impresores*, València, Imp. F. Doménech.